

SINIR AŞAN SULARIN HUKUKSAL BOYUTLARI (Fırat ve Dicle)*

Prof. Dr. Yüksel İNAN**

GİRİŞ

Dünyanın birçok yöresinde, karalardan veya göllerden kaynaklanan sınır aşan sular nedeniyle, bir çok uyuşmazlık ortaya çıkmıştır ve çıkmaya da devam etmektedir. Bu uyuşmazlıkların hemen hepsindeki temel neden, kıyıdaş devletlerin, bu sulardan optimum düzeyde yararlanma istekleridir. Sınır aşan sular nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıklardan bazıları şunlardır:

- Lanoux Gölü (Fransa-İspanya);
- Columbia nehri (Uruguay-Arjantin);
- İndus nehri (Hindistan-Pakistan);
- Colorado ve Tijuana nehirleri (A.B.D. - Meksika);
- Çad gölü ve havzası (Kamerun-Çad-Nijer-Nijerya);
- Nil nehri (Mısır-Sudan).

Bu uyuşmazlıkların tümü, ilgili tarafların iyi niyetli davranışları sonucu, siyasal ve hukuksal yollarla çözümlenmişlerdir. Ancak, önemle belirtmek gerekir ki, ilgili devletler arasındaki iyiniyet ve işbirliği arzusu, her türlü uyuşmazlığın çözümünü için esas olan en önemli etkidir.

SINIR AŞAN SU UYUŞMAZLIĞI: HUKUKSAL MIDIR YOKSA SİYASAL MI?

Türkiye ile güney komşuları olan Suriye ve Irak arasında sözde var olan su uyuşmazlığı, hukuksal bir uyuşmazlık mı yoksa siyasal bir uyuşmazlık mıdır? Bu hususun, açık bir şekilde belirlenmesi gereklidir.

* Bu metnin aslı İngilizce olup, Hacettepe Üniversitesi ile Friedrich - Naumann Vakfı Türkiye Temsilciliğinin 4-8 Ekim 1993 tarihlerinde Ankara'da düzenledikleri "Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East" konulu uluslararası toplantıda tebliğ olarak sunulmuştur. Burada yayınlanan metin, aslına sadık kalmarak, tarafımızdan yapılmış olan çevrisidir.

** G.Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Bir uluslararası uyuşmazlık, devletler arasında, bir sorunun hukuksal veya maddi unsurları konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları ya da hukuksal görüşler veya maddi çıkarlar konusundaki görüş farklılığı şeklinde tanımlanabilir. Uluslararası uygulamada uyuşmazlıklar, hukuksal uyuşmazlıklar (legal disputes-justiciable disputes) veya siyasal uyuşmazlıklar (political disputes-nonjusticiable disputes) olarak sınıflandırılmaktadırlar.

Hukuksal uyuşmazlıklarda, taraflar, iddialarını uluslararası hukukun kabul edilmiş ve yürürlükte olan prensiplerine dayandırmak zorundadırlar. Ancak, taraflar arasındaki görüş ayrılığı, uyuşmazlığa uluslararası hukukun hangi kuralının uygulanacağı veya bu kuralın ne şekilde yorumlanacağı konusundadır.

Siyasal uyuşmazlıkta ise, taraflar arasında, olayın kendi maddi menfaatlerini ilgilendiren konularında bir uyuşmazlık mevcuttur. Diğer bir deyimle:

- Uyuşmazlık, uluslararası hukukun henüz düzenlemediği bir alana giriyorsa;
  - Uyuşmazlık, yürürlükteki uluslararası hukuk kurallarının değiştirilmesi ile veya düzeltilmesiyle ilgili ise;
  - Uyuşmazlık, devletin egemenliğini veya egemen haklarını ilgilendiriyorsa veya hayati menfaatleriyle çok yakından ilgiliyse;
  - Uyuşmazlık, devletin ulusal yetki alanı içine giriyorsa;
- bu uyuşmazlık siyasal uyuşmazlık olarak kabul edilmektedir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, uluslararası ilişkilerde her çeşit uyuşmazlık "hukuksal uyuşmazlık" olarak kabul edilmemektedir. Bir uyuşmazlığa taraf olan devletler, eğer bunun hukuksal bir uyuşmazlık olduğunu kabul ederlerse, bunu yargı veya hakemlik gibi hukuki yollardan çözmeyi tercih edebilecekleri gibi, siyasal yollarla çözümlene yoluna da gidebilirler.

Uluslararası Sürekli Adâlet Divanı, "Doğu Karelia" uyuşmazlığı nedeniyle verdiği danışma görüşünde, hiçbir devletin, kendi rızası olmadan, uyuşmazlığını arabuluculuk, hakemlik veya diğer başka bir barışçı yolla çözüme zorlanamayacağını belirtmiştir. Divan'ın bu görüşü, diğer bir çok kararında da tekrarlanmıştır. Gerçekten, Divan'ın bu görüşü, günümüzde uluslararası hukukun bir örf ve adet hukuku kuralı haline gelmiştir ve ayrıca bu kural devletlerin genel uygulamalarının bir kanıtı olarak da ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası uygulamada, eğer taraflar bunu yararlı görürlerse ve bu tür bir çözüm yolu menfaatlerine de uygun düşüyorsa, siyasal uyuşmazlıklarını, görüşme, dostça girişim, arabuluculuk, uzlaştırma gibi siyasal yollarla da çözümlenmeyi tercih edebilirler. Diğer yandan, eğer taraflar uyuşmazlığın soruşturma komisyonuna sunulmasında yarar görüyorlarsa, böyle bir yöntem de, bu uyuşmazlığın çözümüne katkı getirebilir. Ancak, belirtmek gerekir ki, soruşturma, siyasal ve hukuksal çözüm yollarına dolaylı katkısı olan yardımcı bir yöntemdir.

DEVLETLER UYUŞMAZLIKLARINI ÇÖZMEK ZORUNDA MIDIRLAR?

Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi, uluslararası hukukun genel kurallarına göre, hukuksal veya siyasal bir uyuşmazlığa taraf olan devletler, kendi iradeleri dışında, bu

uyuşmazlığı çözmeye zorlanamazlar. Ancak, uyuşmazlığın, uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eder bir mahiyet taşıması halinde, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 33. maddesi gereğince, taraflar bu uyuşmazlığı barışçı yollardan çözümlenmek zorundadırlar. Bu kural, günümüzde uluslararası hukukun zorunlu bir kuralı haline gelmiştir.

Uyuşmazlıkların siyasal ve hukuksal olarak sınıflandırılması bir anlamda yapay niteliktedir. Tanınmış hukukçu Hans Kelsen'e göre, tüm uyuşmazlıklar hukuksal uyuşmazlık olarak kabul edilmelidir. Çünkü, ister hukuksal ister siyasal uyuşmazlık olarak kabul edilsinler, uyuşmazlıklar gerçekte görüş farklılıklarının iki ayrı yönünü yansıtır. Birincisi; hukuksal uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın ortaya çıkmasından önce var olan hukuksal kurallarla çözümlenebilirler. İkincisi ise; siyasal uyuşmazlıklar, bu uyuşmazlığı çözmeye yetkili organların yarattıkları kurallarla çözümlenebilirler. Bu kurallar daha sonra bir uluslararası anlaşmada yer alacağından, taraflar arasındaki ilişkileri düzenleyici niteliktedirler ve taraflar tarafından hukuksal ve bağlayıcı kurallar olarak kabul edilirler.

Uygulamada ve uluslararası hukukun genel kurallarına göre, hiç bir devlet, uyuşmazlık sırasında açıkça belirtmediği sürece ya da taraflar arasında mevcut ve yürürlükte olan bir anlaşmadan kaynaklanmadıkça, kendi iradesi dışında, bir uyuşmazlığı yargısal veya siyasal yollardan çözümlenmeye mecbur edilemez. Belirtmek gerekir ki, Türkiye, Suriye ve Irak arasında, uyuşmazlıkların zorunlu olarak çözümü konusunda iki veya çok taraflı bir anlaşma mevcut değildir. Bu nedenle, güney komşularımız, sözde var olan uyuşmazlığın barışçı yollardan çözümlenebilmesi için, iyiniyetlerini ortaya koymak zorundadırlar.

Hukuksal ve siyasal uyuşmazlıkların çözümü konusundaki hukuksal dayanaklar, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2/3 ve 33. maddelerinden kaynaklanmaktadır. Bu maddelerin hükümleri, uyuşmazlığın uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği durumlarda, tarafların uyuşmazlıklarını siyasal ya da hukuksal yollardan çözümlenmelerini öngörmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşmasının bu hükümleri şimdi "buyruk kural" (jus cogens) haline gelmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye ile güney komşuları arasında, sözde varolan bu uyuşmazlık, henüz barışı tehdit edebilir nitelikte bir uyuşmazlık değildir ve komşularımız bu sorunu istismar etmedikleri ve urmandırmadıkları sürece bu boyutlara ulaşmayacaktır.

SINIR AŞAN SU KAVRAMI

Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, 1929 yılında "Oder nehri olayı"nda, "uluslararası nehir" kavramını tanımlamıştır. Divan, olayla ilgili kararında, bu kavramı tanımlarken iki değişik kıstası dikkate almıştır:

- i- Nehirin ulaşımına elverişli olması;
- ii- Nehirin iki veya daha fazla devletin topraklarından geçmesi ya da iki veya daha fazla devlet arasında sınır oluşturması.

Ancak, bu iki kıstas, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, devletlerin bir yandan suyu tüketim amaçlarıyla kullanmak istemeleri diğer yandan da suyun niteliklerini koruma çabaları nedeniyle, yetersiz kalmışlardır. Devletlerin tüketim ve koruma amaçlarını bağdaştırmak üzere, gerek uygulamada ve gerekse Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından "sınır aşan sular" kavramı kabul edilmiştir. Sınır aşan sular kavramı, ulaşım

kıstasını kapsam dışı bırakmaktadır. Ancak, diğer kullanımların ulaşımı etkilememesi veya ulaşım nedeniyle diğer kullanımların etkilenmemesi esastır. Bu olumsuzlukların bulunduğu durumlarda "sınır aşan sular" kavramı değil, "uluslararası nehir" kavramı söz konusudur. Diğer taraftan sınır aşan sular kavramı, fiziksel ilişkiler içinde bir bütün oluşturan ve bu şekilde bir deniz veya göle ulaşan yüzey ve yeraltı sularını da kapsamaktadır. Suyun geçtiği devletin bu suyu kullanmasının, suyun geçtiği diğer devletleri etkilemediği durumlarda, bu tür kullanımlar, sınır aşan sular sistemi içinde değerlendirilemezler. Günümüze kadar, sınır aşan sularla ilgili uyumsuzlukların büyük bir kısmı ilgili devletlerin iyi niyetleri sonucu çözümlenmişlerdir. Ancak, bu konudaki bazı uyumsuzluklar hala sürmektedir. Muhtemelen bunun nedeni, bu alandaki her olaya uygulanabilecek kapsamlı uluslararası kuralların bulunmaması ve suyun geçtiği devletlerin çeşitli taleplerinin, hakkaniyete dayalı olarak, karşılanmasında karşılaşılan güçlüklerdir.

TÜRKİYE'NİN COĞRAFI KONUMU

Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye; Meriç, Tunca, Arda ve Asi nehirlerinin aşağı kıyıdaş devlettir ve yukarı kıyıdaş devletlerin tüketici amaçlı kullanımlarından önemli ölçüde ve olumsuz yönde etkilenmektedir. Örneğin, Yunanistan tüketici amaçlarla, 1968 yılında Meriç ve Meriç'in bir kolu olan Arda nehirlerinin yataklarını değiştirmiştir ve şimdi Türkiye'ye bu nehirlerden çok az su bırakmaktadır. Bulgaristan da kendi topraklarında benzer türde bir politika uygulamaktadır. Suriye, Asi nehrinin tüm suyunu kullanmaktadır ve son on yılda bu nehir, Türkiye topraklarında kuru bir nehir haline gelmiştir.

Diğer taraftan, Dicle ve Fırat nehirleri için, Türkiye bir yukarı kıyıdaş devlettir. Bu iki nehrin çıkışı ve başlıca kaynakları Türkiye topraklarında bulunmaktadır.

TÜRKİYE'NİN KULLANIM FAALİYETLERİ VE İYİ NİYETİ

1966 yılında Türkiye, yalnızca hidroelektrik enerjisi üretmek amacıyla, Fırat üzerinde Keban Barajını inşa etmeye başladığında, Suriye ve Irak bu projeye karşı çıkmışlardır. Dicle ve Fırat sularını kullanma çabaları halen GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) adıyla bilinen proje kapsamında sürdürülmektedir. Aşağı kıyıdaş devletler, duygusal ve yanlış bilgilendirme çabalarıyla ve bu çabaların etkisinde kalan bazı müslüman ülkelerin de desteğiyle, Türkiye'nin bu projeler için yabancı kredi almasını önlemeyi başarmışlardır.

Uluslararası bir geleneğe göre, yabancı kredi kuruluşları, yukarı kıyıdaş bir devlete, suyun kullanımı amacına yönelik bir tesis inşası için kredi verebilmenin koşulu olarak, aşağı kıyıdaş devlet veya devletlerle bir anlaşmanın varlığını veya aşağı kıyıdaş devletlerin bu konudaki olumlu görüşlerini aramaktadırlar. Aslında şu anda, Türkiye ile aşağı kıyıdaş devletler arasında, GAP projesine yönelik yazılı veya sözlü bir anlaşma mevcut değildir. Bu tür bir anlaşmanın veya görüş birliğinin, aşağı kıyıdaş devletlerin konuya gerçekçi ve iyiniyetle yaklaşmaması halinde, kısa dönemde gerçekleşmesi de mümkün görünmemektedir.

Keban Barajının inşası sırasında Türkiye, 40 milyon dolar kredi alabilmek amacıyla, Uluslararası Finans Ajansı (AID) ile 31 Ağustos 1966 tarihinde Ankara'da imzaladığı bir anlaşmayla, aynı yıl Irak ve Suriye'ye de sözlü olarak belirttiği gibi, barajın dolumu

sırasında aşağı kıyıdaş devletlere yeterli miktarda su bırakacağı güvencesini vermiştir. Bu güvence hükmü, daha sonra AID ile yapılan yazılı bir protokolle, 350 m³/saniye olarak belirlenmiştir. Bu miktar, Türkiye ile Suriye ve Irak arasında varılan görüş birliği sonucu, önce 400 m³/saniye ve daha sonra da 450 m³/saniye olarak değiştirilmiştir.

Yabancı bir kredi almak için, aşağıda kıyıdaş devletlerin rızasına ilişkin uluslararası gelenek, Uluslararası Hakem Mahkemesinin 1957 yılında, Fransa ile İspanya arasındaki "Lanoux Gölü olayı" nedeniyle verdiği kararın bir sonucudur. Hakem mahkemesinin bu yargısı, bir yandan yukarı kıyıdaş devletin sular üzerindeki mutlak egemenliğini reddederken diğer yandan da aşağı kıyıdaş devletlerin, bu suların kullanımında hakkaniyetin sağlanması amacıyla, kendi toprakları içinde bu sular üzerinde egemenlik hakları bulunduğuna işaret etmektedir. Hakem Mahkemesi, yukarı kıyıdaş devletin bu sulardan yararlanırken, diğer kıyıdaş devletlere danışması ve onlarla işbirliği yapması gerektiğini ve bunun bir uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olduğunu belirtme yoluna gitmiştir. Mahkeme bu kararında, aynı zamanda, yukarı kıyıdaş devletin suyu kullanımının, aşağı kıyıdaş devletin rızasına bağlı olduğu görüşünü de reddetmiştir. Devletlerin birbirleriyle danışma ve işbirliği yapma yükümlülüğü, Uluslararası Adalet Divanının çeşitli kararlarında da belirtilmiştir. Örneğin: "Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Uyuşmazlığı", "İngiltere-İzlanda Balıkçılık Uyuşmazlığı", "Malta-Libya-Tunus Kıta Sahaneliği Uyuşmazlığı" gibi.

SINIR AŞAN SULAR SİSTEMİNE UYGULANABİLECEK KURALLAR

Bugüne kadar, ulaşım konusu kapsam dışı bırakılacak olursa, sınır aşan sular konusunda, kıyıdaş devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı ve tüm uyumsuzluklara uygulanabilir nitelikte uluslararası kurallar bulunmamaktadır. Sınır aşan sular konusundaki uyumsuzlukları sona erdiren birçok iki veya çok taraflı anlaşmada da, en azından bugün için, birbirine benzer nitelikte çok fazla kural mevcut değildir. Bunun nedeni, kıyıdaş devletlerin birbirlerinden farklı ihtiyaçlarının olması, her nehrin farklı özelliklere sahip bulunması ve tarafların bu farklılıkları dikkate alarak hakkaniyeti sağlama yolundaki farklı çabalarıdır. Sınır aşan sular konusunda kapsamlı bir kurallar dizisinin bulunmaması nedeniyle taraflar, uluslararası hukukun çeşitli prensiplerini de dikkate alarak, hakkaniyeti sağlamak üzere, kendi hak ve yükümlülüklerini aralarında yapacakları bir anlaşmayla belirleme yoluna gitmelidirler. Taraflar, ayrıca, nehrin kollarının da bu kapsama alınıp alınmayacağını, kendi ortak iradeleriyle belirlemelidirler.

Tüm kıyıdaş devletler, suyu kullanırken, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun "Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri" hakkındaki 12 Aralık 1974 tarihli kararını ve özellikle bunun 3. maddesini dikkate almakla yükümlüdürler. Günümüzde, uluslararası örf ve adet hukukunun bir kuralı haline gelen bu madde hükmüne göre, doğal kaynakları paylaşan devletler, bu kaynakları kullanırken aşağıdaki hususları dikkate almak zorundadırlar:

- i- Diğer kıyıdaş devletlerin hukuksal menfaatlerini ihlal etmemek;
- ii- Diğer kıyıdaş devletlere esaslı zararlar vermemek;
- iii- Bu doğal kaynakları kullanırken diğer kıyıdaş devletlerin, özellikle aşağı kıyıdaş olanların, rızasını almak zorunda bulunmamak.

Ancak, yukarı kıyıdaş devletler, teknik nitelikte danışma ve işbirliğini gerçekleştirebilmek için, aşağı kıyıdaş devletlere önceden bilgi vermek yükümlülüğündedirler. Bu ön bildirim, sadece teknik nitelikteki işbirliğine yönelik olup, hiçbir zaman aşağı kıyıdaş devletten bir izin isteme şeklinde değerlendirilemez. Bu tür bilgilendirme, aşağı kıyıdaş devletlere, yalnızca, gerekli teknik tedbirleri alma imkanını vermeyi amaçlamaktadır. Bu tür kullanımlar için, aşağı kıyıdaş devletin olumlu görüşünün olması koşulunu kabul etmek, yukarı kıyıdaş devletin egemenlik haklarını ve bu haklarını kullanmasını, uluslararası hukukta öngörülenden daha fazla bir oranda sınırlandırmak ve kısıtlamak demektir.

Bu teknik nitelikteki görev ve yükümlülükler, günümüzde, örf ve adet hukukunun bir kuralı haline gelmiş olan iki veya çok taraflı anlaşmalardan, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2/3 ve 33. maddelerinden ve ayrıca, iyi komşuluk ilişkileriyle ilgili örf ve adet hukukundan da kaynaklanmaktadır. Kanımca, Türkiye, GAP'ın uygulanmaya başlamasından önce veya bu uygulama sırasında, uluslararası hukuktan kaynaklanan her türlü görev ve yükümlülüğünü, azimi bir iyi niyetle yerine getirmiştir.

SINIR AŞAN NEHİR SULARINI PAYLAŞMA YÖNTEMLERİ

Devletler, sınır aşan nehirlerin sularını nasıl paylaşmaktadırlar? Bu konudaki başlıca yollar:

i- Eşit paylaşma: Örneğin, Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği 1927'de imzalanan bir anlaşmayla (Kars Anlaşması) Aras nehrinin sularını eşit olarak paylaşmayı kararlaştırmışlar ve daha sonraki yıllarda da, karşılıklı menfaatleri doğrultusunda, ortak tesisler inşa etmek konusunda anlaşmışlardır.

ii- Nehrin suyunu belirli bir oran dahilinde kullanmak ya da bu sulardan belirli mevsimler de yararlanmak.

iii- Nehir sularının hakkaniyet ölçüleri içerisinde paylaşılması: Bu yöntem, günümüzde, devletlerarası uygulamada en geçerli ve kabul gören bir yol olarak görülmektedir.

Uluslararası hukuka ve uygulamaya göre, gerek yukarı kıyıdaş devletin ve gerekse aşağı kıyıdaş devletin yarar ve zararları kıyaslandığında, bir nehrin sularından akışı düzenlemek ya da enerji elde etmek üzere yararlanmak, aşağı kıyıdaş devlete önemli bir zarar vermemektedir. Böyle bir durumda, aşağı kıyıdaş devleti olumsuz etkileyecek en önemli husus, topraktaki tuz miktarının artması olacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesini bu çerçevede değerlendirecek olursak, aşağı kıyıdaş devletlerin, düzenli bir su akışına sahip olmak gibi bir avantaja sahip olmalarının yanı sıra, düzenli akan su nedeniyle, aşırı depolamaya gerek kalmaması ve dolayısıyla buharlaşma nedeniyle kaybedilen su miktarında da azalma görülecektir. Buharlaşma nedeniyle kaybedilen su miktarı, metrekaşe başına Türkiye'de 0.5 metre, Irak'ta ise 1.5 metredir. Bu, Irak için, metrekaşe başına 1.0 m³'ten daha fazla su kaybı anlamına gelmektedir.

Aşağı kıyıdaş devletin bu avantajı, Türkiye'nin bu suları bölgede sulama gibi tüketici amaçlarla kullanması halinde bir dezavantaj haline dönebilir. Ancak, böyle bir

sakinca, Türkiye'nin aşağı kıyıdaş devletlere yeterince su bırakmaması halinde öne sürülebilir. Oysa, Türkiye'nin, aynen geçmişte olduğu gibi, Fırat'ın ülkesindeki yıllık akışının % 57'sine tekabül eden 500 m³/saniye civarında veya bu miktardan biraz daha az su bırakması halinde, böyle bir sakıncadan söz edilemez. Ayrıca, bu suyun kullanılmasını etkileyen tüm diğer unsurlar dikkate alındığında ve ayrıca bölgenin tek bir havza olduğunun düşünülmesi halinde, Türkiye'nin bu uygulamasının, aşağı kıyıdaş devletlere önemli bir zarar verdiği ve bu uygulamanın hakkaniyete ters düştüğü yolunda bir görüş de öne sürülemez.

SINIR AŞAN SULARA UYGULANABİLEN HUKUKSAL GÖRÜŞLER

i- Mutlak egemenlik görüşü (Harmon Doktrini): Bu görüş, ilk kez 1895'de ABD ile Meksika arasındaki Rio Grande uyuşmazlığına uygulanmış olup, yukarı kıyıdaş devletin mutlak egemenliğini kabul eden bir görüştür. Ancak, olumsuz yönleri nedeniyle artık terk edilmiştir.

ii- Doğal bütünlük görüşü: Bu görüş, tamamen aşağı kıyıdaş devletin yararına bir görüş olup, mutlak egemenlik görüşüne bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre, yukarı kıyıdaş devlet, doğal kaynağın bütünlüğünü bozmama yükümlülüğü altındadır. Bu nedenle, suların yukarı kıyıdaş devlet tarafından kullanılması, aşağı kıyıdaş devletin rızasına bağlıdır. Bu görüş, sadece, bir nehrin topraklarında son bulduğu ülkeler tarafından savunulmuştur. Örneğin, Irak.

iii- Kullanmada öncelik: Bu görüş, mutlak egemenlik görüşünün biraz daha esnek şeklidir ve kullanımda yukarı kıyıdaş devletin önceliği olduğunu kabul etmektedir. Ancak, yine bu görüşe göre öncelik, kazanılmış haklar yaratmamaktadır.

iv- Hakkaniyete uygun kullanım: Bu görüş, devletler arasında en fazla rağbet gören ve Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından da benimsenen bir görüştür. Bu görüşe göre, her kıyıdaş devletin kendi toprakları içinde akan bir sınır aşan suyu kullanma hakkı vardır. Ancak, bu kullanımın:

- Makul ölçülerde olması;
- Aşağı kıyıdaş devletlere önemli zararlar vermemesi;
- Hakkaniyet ilkesine ters düşmemesi gerekmektedir.

Diğer bir deyimle, sınır aşan sular üzerinde her kıyıdaş devlet eşit haklara sahiptir. Ancak, bu eşitlik, hiçbir zaman için suların eşit olarak paylaşılacağı ve değerlendirileceği anlamına da gelmemektedir.

YUKARI KIYIDAŞ DEVLETLER MUTLAK HAK SAHİBİ DEĞİLDİRLER

Yukarı kıyıdaş devletin sınır aşan sulara mutlak egemenlik haklarına sahip bulunmadığı uluslararası uygulamada ve bazı kararlarda (örneğin, Lanoux Gölü) belirtilmektedir. Yukarı kıyıdaş devletin egemenlik haklarının sınırlandırılması sonucu iyi komşuluk ilişkilerine yönelik bazı kurullar da oluşmuştur. Yukarı kıyıdaş devletin bu konudaki egemen haklarının belirli bir oranda sınırlandırılması sonucu, aşağı kıyıdaş devletlerin korunması ve hakkaniyetin sağlanması amaçlanmıştır. Böylelikle, yukarı ve aşağı kıyıdaş devletlerin çelişen menfaatlerinin bağdaştırılması ve aşağı kıyıdaş devletlere

esaslı zararlar verilmesi önlenmek istenmiştir. Diğer yandan, aşağı kıyıdaş devletler de, uluslararası hukuka ve uygulamalara göre, makul bir zarara katlanmak zorundadırlar. Yarar ve zarar, her olayda ayrı ayrı değerlendirilmeli ve bu değerlendirme sırasında bütün etkenler dikkate alınmalıdır. Uluslararası hukukun bu kuralı, 1938 yılında hakem mahkemesi tarafından "Trial Smelter" olayında ve 1949 yılında da Uluslararası Adalet Divanı tarafından "Korfu Boğazı" olayında açıkça ifade edilmiştir.

Bir devlet, sözkonusu suları kullanırken, aşağı kıyıdaş devlete esaslı zararlar verecek olursa, yukarı kıyıdaş devletin bu kullanımı onun uluslararası sorumluluğunu da beraberinde getirir. Uluslararası hukukun bu kuralı, "Trial Smelter" olayı ile ilgili hakem mahkemesi kararında da vurgulanmıştır.

UMULAN VE KAZANILMIŞ HAKLAR ULUSLARARASI HUKUKÇA TANINMAMAKTADIR

Aşağı kıyıdaş devletin gelecekteki ve planladığı kullanımlar, yukarı kıyıdaş devletin o ana kadar kullanmadığı sulardan yararlanması için hukuksal bir engel teşkil etmemektedir. Bu, uluslararası hukukun genel kurallarının bir sonucudur. Yukarı kıyıdaş devletin, sınır aşan sudan yararlanmak amacıyla, bu sular üzerinde yeni tesisler kurması ve bu tesislerin aşağı kıyıdaş devletin önceki kullanımlarını etkilemesi, uluslararası hukuka aykırı değildir. Yeter ki yukarı kıyıdaş devletin bu kullanımları, aşağı kıyıdaş devlete esaslı zararlar vermesin. Bir başka deyişle, uluslararası hukuk bu konuda aşağı kıyıdaş devletin kazanılmış haklarını kabul etmemektedir.

HAKKANIYET İLKESİ VE UYGULAMA

Hakkaniyet ilkesi, bazı sınır aşan su uyuşmazlıklarına uygulanmıştır. Örneğin:

- Colorado ve Tijuana uyuşmazlığı;
- Rio Grande uyuşmazlığı;
- Columbia nehri uyuşmazlığı;
- İndus nehri uyuşmazlığı;
- Nil nehri uyuşmazlığı.

Uygulamada, genel olarak, hakkaniyet ilkesi ve hakkaniyete uygun kullanım, uluslararası hukukun bir kuralı haline gelmektedir. Bu kural, hem sınır aşan su uyuşmazlıklarının çözümünde hem de bu sulardan optimum faydalanma halleri için geçerlilik kazanmaktadır. Nitekim, Uluslararası Hukuk Komisyonu, "Sınır Aşan Sulardan Ulaşım Dışı Amaçlarla Yararlanma Konusundaki Hukuk" ile ilgili sözleşme tasarısında, hakkaniyet ilkesini benimsemiştir. Burada hakkaniyet, devletlerin bu sulardan kendi ülkelerinde yararlanırken, aşağı kıyıdaş devletlere esaslı zararlar vermemesi şeklinde yorumlanmalıdır.

UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNE YOL GÖSTERİCİ İLKELER

Şu ana kadar yaptığımız açıklamalarla, sınır aşan sular konusundaki bazı uluslararası hukuk ilkelerine değinmeye çalıştık. Bunlar; uluslararası hukuk kanıtları (uluslararası anlaşmalar gibi), uluslararası örf ve adet hukuku ve genel hukuk ilkeleridir. Bütün bu uluslararası hukuk ilkeleri, ortak bir anlayışı ifade etmekte ve belirli bir olayda neyin adil olduğunun saptanmasına yardımcı olmaktadır. İlgili devlet kuralın oluşumuna katılmasa bile, bu ilkelerin tüm devletler üzerinde bağlayıcı bir gücü vardır. Bu nedenle,

sınır aşan bir suya kıyıdaş olan devletler, aralarında bir uyumsuzlığa düşmeleri halinde, uyumsuzluğun çözümü için bu ilkeleri dikkate almak zorundadırlar.

Belirtilmesi gerekir ki, devletler, sınır aşan suyla ilgili bir uyumsuzluğu çözümlenmeye çalışırken, Uluslararası Hukuk Derneğinin 1966 tarihli "Helsinki Kuralları"nı ve özellikle Uluslararası Hukuk Komisyonunun konuya ilişkin sözleşme tasarısının ilgili hükümlerini, yol gösterici ilkeler olarak, dikkate almak durumundadırlar. Çünkü, gerek 1966 Helsinki kuralları ve gerekse Uluslararası Hukuk Komisyonunun tasarısı, devletlerarası uygulamayı yansıtmaktadır.

Uluslararası Hukuk Komisyonu, "Sınır Aşan Sulardan, Ulaşım Dışı Amaçlarla Yararlanma Konusundaki Hukuk" ile ilgili sözleşme taslağının ilgili hükümlerinde, sulardan faydalanma konusunda, "hakkaniyete uygun ve makul kullanımdan" söz etmektedir. Nitekim, md. 6'da, suların kullanımında hakkaniyetle ilgili etkenler ve ilkelere değinilmektedir. Ancak, sözü edilen bu etkenler ve ilkeler sınırlayıcı bir özellik göstermeyip, örnek niteliğindedir.

Uluslararası Hukuk Komisyonunun tasarısının 6. maddesinde değinilen hakkaniyet ve makul kullanıma ilişkin etkenler:

- i- Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer etkenler;
- ii-- İlgili kıyıdaş devletlerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- iii- Kullanımın, diğer kıyıdaş devletlere olan etkileri;
- iv- Sınır aşan suların mevcut ve potansiyel kullanımları;
- v- Sınır aşan suyun doğal özelliklerinin muhafazası ve korunması, geliştirilmesi ve su kaynaklarının ekonomik kullanımı, bu amaçlara yönelik olarak alınan tedbirlerin maliyeti;
- vi- Mevcut ve planlanan bir kullanımın muhtemel alternatifleridir.

Devletler, suyu kullanma arzusunda olduklarında, bu sudan hakkaniyete uygun bir şekilde faydalanabilmek için, diğer kıyıdaş devletlerle iyi niyete ve işbirliği arzusuna dayalı görüş alışverişinde bulunmalıdırlar.

FIRAT VE DICLE'NİN BAZI TEMEL ÖZELLİKLERİ

Türkiye'nin, Fırat ve Dicle'nin sularından hakkaniyete uygun kullanımda bulunup bulunmadığını ortaya koymak için, bazı hususların açıklanmasında yarar vardır.

1946 yılında Türkiye ile Irak, aralarında yaptıkları bir anlaşmayla (Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması) gereği Fırat ve Dicle sularının düzenlenmesi (regüle edilmesi) konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Bu anlaşmaya göre, bu suların düzenlenmesi için yapılan tesisler aynı zamanda Irak'ın menfaatini de korumayı amaçladığı takdirde, Irak bu tesisler için yapılacak harcamalara katkıda bulunmayı kabul etmiştir. Diğer yandan bu anlaşma, Türkiye'nin kendi toprakları üzerinde suların akışını regüle etmek amacıyla tesisler yapmasına ilişkin egemenlik haklarını sınırlandırmamaktadır. Bu tesislerin aynı zamanda sulamaya yönelik kullanımlarının söz konusu olması halinde ise, bu tür bir kullanım, 1946 anlaşması dışında, ayrıca bir anlaşmayı gerektirmektedir. Ancak, 1946 anlaşması, Fırat ve Dicle'nin sularından sulama amacıyla yararlanılmak istemesi halinde, Türkiye'nin egemenlik

haklarına, iyi komşuluk ilişkilerinin öngördüğünden daha fazla bir sınırlama da getirmemektedir.

1946 anlaşmasında ayrıca, Fırat ve Dicle nehirlerinin akışlarının durdurulması ve regüle edilmesi için en uygun alanların Türk toprakları içinde bulunduğu da ifade edilmiştir.

Keban Barajının dolumu sırasında Türkiye, tarafların ortak iradesiyle, Fırat nehrinden önce 350 m³/saniye, sonra da 450 m³/saniye su bırakmıştır. Bu miktar, Karakaya (1976) ve Atatürk Barajının dolumu sırasında (1990) 500 m³/saniyeye yükseltilmiştir. Aşağı kıyıdaş devletlere bırakılan 500 m³/saniye su, yılda 16 milyar m³/su demektir. Fırat nehri, Türkiye topraklarında yılda ortalama 28-30 milyar m³ su taşıdığına göre, bu Türkiye'deki suyun yaklaşık % 57'sinin aşağı kıyıdaş devletlere bırakılması demektir. Dikkatleri hakkaniyet ilkesine çekebilmek için hatırlatmak gerekir ki, Fırat nehrinin sularının % 89'u Türkiye'den kaynaklanmaktadır.

1939 yılında Türkiye ile Suriye arasında yapılan anlaşmaya göre, Türkiye'nin aşağı kıyıdaş durumunda bulunduğu Asi nehrinin (yılda ortalama 1.6 milyar m³ su taşımaktadır) ve Afrin nehrinin sularının eşit olarak paylaşılması kararlaştırılmıştır. Ancak, gerçekte, Suriye'nin kullanımları nedeniyle, bu nehirlerden Türkiye'ye su bırakılmamaktadır. Bu nedenle bu nehirler, Türk topraklarında hemen hemen kuru birer nehir durumundadırlar. Diğer yandan, 1921 anlaşması ile taraflar, Halep şehrinin temiz su ihtiyacını karşılamak için, Kuveyk çayının suyunu hakkaniyete göre kullanmayı kararlaştırmışlardı. Bütün bunlara ek olarak, yine 1921 anlaşması ile, Halep'in su ihtiyacı için Fırat nehrinin Türk topraklarındaki kısmından ek su alması konusu da ayrıca karara bağlanmıştı.

Dicle nehrinin sularının % 51'i Türkiye'den kaynaklanmaktadır ve bu, yılda yaklaşık 19 milyar m³ dür. Irak, Dicle sularına % 39, İran ise % 10 oranında bir katkı vermektedir. Irak, Dicle nehrinin sularının 12 milyar m³ kadarından faydalanabilmekte, geri kalan 26-28 milyar m³ su ise her yıl doğrudan Basra Körfezine akmaktadır.

Fırat nehrinin toplam uzunluğu 2780 km'dir ve bunun 1220 km'lik kısmı Türk toprakları içinde bulunmaktadır. Bu nehre Türkiye'nin yılda 28-30 milyar m³, Suriye'nin 5 milyar m³ su katmasına karşılık, Irak'ın bu nehrin sularına hiç katkısı yoktur. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Fırat sularına katkısı % 89, Suriye'ninki ise, % 11'dir. Gerek Suriye, gerekse Irak topraklarında, suyun iyi bir şekilde depolanması için pek fazla uygun alan bulunmamaktadır. Suriye halen Fırat suyundan yılda yaklaşık 3 milyar m³, Irak ise 9 milyar m³ kullanmaktadır. Geriye kalan 20 milyar m³ su her yıl doğrudan Basra Körfezi'ne akmaktadır.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle suları konusundaki değişik amaçlı kullanımları şimdilik tahminen yılda 20 milyar m³ civarındadır. Oysa ki, Türkiye'nin, ülkesinde bu sulara katkısı yılda yaklaşık 47-49 milyar m³'tür. Bir başka deyişle Türkiye, bu sulara yaptığı katkının yaklaşık % 40'ını kullanmak istemektedir, Türkiye'nin bu suların yararlanma konusundaki çabalarını daha fazla sınırlandırmasını istemek, Türkiye'nin egemenlik haklarının sınırlandırılması demektir. Bu ise, uluslararası hukukun veya iyi komşuluk ilişkilerinin öngördüğünden daha da fazla bir kısıtlama demektir.

Bu rakamlar, muhtemelen, aşağı kıyıdaş devletlerin su sıkıntısı içinde bulunduğunu değil, fakat bu sulardan kötü biçimde yararlandıkları ve eskimiş teknikler kullandıklarının bir kanıtıdır.

SONUÇ

Sınır aşan sulara uygulanabilecek ve her konuyu kapsayan ayrıntılı kurallar bulunmamaktadır. Ancak, bu konuya uygulanabilecek bazı uluslararası hukuk ilkeleri mevcuttur.

Sınır aşan sular konusundaki uyuşmazlıklar tarafların iyi niyetiyle çözümlenebilir. Taraflar, bu çözüm sırasında, hakkaniyet ilkelerini ve bu ilkeleri etkileyen tüm ilgili unsurları dikkate almak zorundadırlar.

Sınır aşan su sisteminde her kıyıdaş devlet, suyun ülkesinde akan kısmı üzerinde tam egemen haklarını korumaktadır. Ancak, kıyıdaş devletler, bu sulardan yararlanırlarken aşağı kıyıdaş devletlere esaslı zararlar vermemeye özen göstermelidirler.

Türkiye, Fırat ve Dicle sularından yararlanırken ve gelecekteki kullanımlarını tasarlarlarken, uluslararası hukuk ilkelerine tümüyle sadık kalmış ve bu sular üzerindeki egemenlik haklarını, komşularının menfaatlerine zarar verecek şekilde istismar etme yoluna gitmemiştir.